

Жидкова В.В.
Комунальний заклад
Харківський ліцей №24 імені І.Н. Питікова
Харківської міської ради
Харків, Україна

ФОРМУВАННЯ КРАЄЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Актуальність дослідження формування краєзнавчої компетенції учнів пов'язана з якісними змінами, які у системі освіти. Ключовим компонентом нормативних документів, що відображають концепцію розвитку освіти на сучасному етапі, є формування особистості, яка усвідомлює та приймає цінності людського життя, сім'ї, громадянського суспільства, українського народу, людства; котра любить свій край і свою Батьківщину, знає українську мову, поважає свій народ, його культуру та духовні традиції [5, с. 113]. Іншими словами, перед освітніми установами стоїть завдання сформувати шанобливе ставлення до традицій предків, минулого та сьогодення своєї землі. Основою виховання любові до своєї землі є розвиток інтересу до культури, історії, побуту та традицій земляків. Формування краєзнавчої компетенції у сенсі є актуальним і перспективним, практично значимим для виховання патріотизму і підвищення якості освіти [2, с. 7].

Краєзнавча компетенція – сукупність знань, умінь, навичок та досвіду, необхідних для продуктивної пізнавально-краєзнавчої діяльності, що виявляється в усвідомленні цінностей рідного краю. Універсальні навчальні дії, що формуються у учня у процесі отримання інформації, є вектором руху до результатів [1, с. 13]. Сучасна система освіти є модель, у якій акцент отримання знань зміщений з репродуктивних методів, заснованих на відтворенні готового матеріалу, у бік самостійного пошуку інформації. Краєзнавство має широкий спектр сприятливих умов активного залучення школярів до використання засобів дослідницької діяльності в освітньому процесі [7, с. 10].

Теоретичний аналіз робіт провідних дослідників щодо проблеми формування краєзнавчої компетенції дозволив розглянути формування цієї компетенції у школярів в інтегрованому зв'язку з дослідницькою діяльністю. Істотною обставиною у процесі формування краєзнавчої компетенції у учнів є систематичність занурення школяра у дослідницьку діяльність. Означена технологія в практиці формування краєзнавчої компетенції має високий освітній потенціал, в основі якого лежить синергія педагогічних категорій. Дослідницька діяльність розуміється нами як особливий вид інтелектуально-творчої діяльності, головними компонентами якої виділяються пошукова та творча активність, логічне мислення, емоційна включеність учня. Характерна риса дослідницької діяльності полягає у складності прогнозування результату. Вчитель грає роль наукового керівника, наставника, помічника, а учень – роль виконавця [4, с. 29].

Занурюючись у дослідницьку діяльність, учень освоює методи наукового пізнання, опановує вміння пошуку інформації, її структурування та аналізу, логічного пояснення отриманих результатів, творчого підходу до оформлення та подання роботи. Дослідницька діяльність сприяє формуванню організаційних, інформаційних, комунікативних загальнонавчальних умінь і навичок учнів, розвиває інтерес до предметів, що вивчаються, крім того, вона відповідає основним категоріям педагогіки: освітнім (знання, уміння, навички), вихованим (правила поведінки з однокласниками, вчителем, в громадських місцях), розвиваючим (розвивається пам'ять, увага, логіка, уява) [10, с. 13].

Робота з організації дослідницької діяльності є структурованим планом, виконуючи пункти якого (незалежно від предметної області), учень досягає невідомого заздалегідь результату. Планування та виконання дослідницької роботи складається з кількох етапів певної послідовності:

- формулювання теми дослідження;
- постановка проблеми, пов'язана з обраною темою;
- висунення гіпотези дослідження;
- теоретичні та експериментальні дослідження (збір власного матеріалу, його аналіз та узагальнення);
- аналіз та оформлення результатів досліджень;
- подання результатів роботи на різноманітних конференціях, конкурсах, читаннях.

Результативність роботи підвищується в тому випадку, якщо учневі цікава тема, над якою він має працювати. Також обрана тема дослідження має відповідати віковим особливостям учня, його інтересам, бути оригінальною та новою. При виконанні проектних та (або) дослідницьких робіт краєзнавчої тематики учні набувають знання в галузі історії, літератури, мистецтва, економіки краю, а також у них формується пізнавальний інтерес, підвищується культурний рівень. Краєзнавча компетенція є полікомпонентною компетенцією, до складу якої, на наш погляд, входять такі компетенції: загальнокультурні, компетенції особистісного самовдосконалення, комунікативні, навчально-пізнавальні, інформаційні. Їх формування орієнтується на організацію дослідницької діяльності. Занурення учня в дослідницьку діяльність дозволяє перебувати у ситуації самостійного пошуку інформації та прийняття рішень [8, с. 20].

Застосування технології дослідницької діяльності у контексті формування краєзнавчої компетенції дає можливість:

- розвинути навичку самостійного планування та розрахунок часу, витраченого на виконання роботи;
- забезпечити інтеграцію різних предметних областей освітнього процесу;
- забезпечити інтелектуально-предметну зацікавленість учнів;
- забезпечити розвиток творчих здібностей школярів;
- розвинути навички міжособистісного спілкування;
- вносити зміни до термінів вивчення фактичного матеріалу [5, с. 114].

Аналіз чинних навчальних програм показує, що в початковій школі є значний потенціал для розвитку краєзнавчого кругозору молодших школярів та формування їхньої емоційно-вольової сфери через краєзнавчі засоби. Використання краєзнавчого матеріалу конкретизує зміст навчального матеріалу, а в деяких темах місцевий матеріал може стати основою для ілюстрації програмних питань. За словами Т. Торчинської, ефективність цього процесу залежить від ретельного відбору краєзнавчих відомостей, які мають бути цілеспрямованими, багатофункціональними, доступними, систематичними, науково обґрунтованими та особистісно значущими для учнів [2, с. 47].

Основна мета краєзнавчої роботи в початковій школі – виховання громадянина, який любить і знає свій рідний край, що є об'єктом вивчення краєзнавства. Для досягнення цієї мети вчителю слід виконати низку завдань:

- ознайомити учнів з історією та сучасністю рідного краю, дослідити маловідомі сторінки його минулого;
- сформулювати уявлення про різні аспекти життя і діяльності місцевого населення;
- розвинути інтерес до вивчення географічних особливостей, флори та фауни свого краю;
- сприяти розвитку громадянських якостей і патріотичних почуттів до малої батьківщини, зокрема через ознайомлення з місцевими діалектами, народною творчістю, традиціями пісенної культури, архітектури та побуту;
- створити умови для вивчення проблем розвитку регіону, допомогти учням усвідомити свою роль у їхньому вирішенні та сформулювати мотивацію до особистого внеску у вдосконалення життя краю (через організацію проблемного навчання, дослідницьких проєктів, практичних і польових експедицій);
- сприяти засвоєнню народного світогляду, культури та менталітету як частини національної і загальної культури;
- виховувати шанобливе ставлення до природи і прагнення її зберегти;
- сприяти розвитку особистих якостей учнів через краєзнавчі методи та підходи.

Педагогічно орієнтована краєзнавча діяльність дозволяє вчителю реалізувати краєзнавчий підхід до навчання. Ця діяльність включає збір і накопичення краєзнавчого матеріалу для подальшого використання на уроках [3, с. 195]. Як свідчить аналіз педагогічної та методичної літератури, а також практики вчителів, краєзнавчий матеріал можна використовувати для:

- актуалізації опорних знань учнів і їхнього особистого досвіду;
- ілюстрації та конкретизації теми;
- мотивації навчально-пізнавальної діяльності;
- формування нових понять і уявлень;
- закріплення й систематизації вивченого;
- перевірки глибини знань;
- урізноманітнення та диференціації самостійної роботи;

- зв'язку навчання з реальним життям;
- розширення кругозору учнів.

Використання краєзнавчого матеріалу під час вивчення нових знань полегшує поєднання слова та наочності. Якщо вчитель послідовно сприяє інтелектуальному розвитку учня, то учні, спостерігаючи навколишнє середовище, самостійно доходять правильних висновків про зв'язки між явищами та фактами.

Залучення краєзнавчого матеріалу в процесі сприйняття і осмислення знань допомагає:

- вирішити педагогічні завдання початкової школи;
- збагатити пояснення вчителя, додати йому конкретності, що сприяє кращому розумінню понять;
- змінити взаємодію між учителем і учнями, підвищуючи роль вчителя в організації інтелектуальної роботи з фактами, що вимагають певних способів подачі;
- сприяти самостійності та активності учнів, які роблять висновки і узагальнення;
- створити проблемні ситуації, коли учні самі доходять висновків, порівнюють наукові факти з навколишніми і виконують попередні самостійні завдання [4, с. 51].

Шкільне краєзнавство – це не лише передача готових знань, а й залучення учнів до самостійної дослідницької роботи, під керівництвом учителя чи наставника. Жвавий інтерес викликають екскурсії, під час яких діти відкривають для себе історичне й культурне багатство рідного села, міста чи області. Такі подорожі дають змогу доторкнутися до минулого безпосередньо на місцях подій, і саме це робить їх справді незабутніми. Учитель ретельно планує маршрут, підбирає об'єкти для відвідин, які допоможуть краще засвоїти навчальний матеріал. Учні дізнаються про тему екскурсії, отримують завдання й, за потреби, об'єднуються в команди для спільної роботи. Програма кожної екскурсії передбачає кілька важливих етапів:

1. Визначення мети та завдань. Учитель окреслює тему й головну мету екскурсії, а також послідовність знайомства з об'єктами.
2. Вступна бесіда, яка допомагає активізувати знання учнів та підготувати їх до нового матеріалу.
3. Демонстрація об'єктів і пояснення вчителя – інтерактивне сприйняття.
4. Самостійна робота учнів: тут можливі конкурси, ігри та інші активності.
5. Підбиття підсумків – учитель оцінює творчість та ініціативність учнів, заохочуючи їх до нових відкриттів [9, с. 140].

Під час таких занять учні перестають бути просто спостерігачами. Вони стають дослідниками рідного краю, його природи та історії. Це формує їхню відповідальність за майбутнє рідної землі, за її природу та культурну спадщину.

Серед різноманітних форм краєзнавчої роботи найсильніше враження на школярів справляють походи. Це не просто звичайна прогулянка, а захоплива мандрівка з чітко визначеним маршрутом і особливими освітніми та виховними

цілями. Такі походи бувають одноденними й багатоденними: для молодших школярів зазвичай організовують коротші одноденні подорожі. Цінність походів полягає у тому, що вони дають можливість дітям безпосередньо спілкуватися з природою, розширюючи їхній світогляд, закріплюючи на практиці знання про довкілля й навчаючи корисних природоохоронних навичок. Під час таких походів діти можуть робити різні корисні справи – огородити мурашник, зібрати сухі гілки, розчистити джерело, висадити рослини чи облаштувати годівнички для птахів. Крім навчальної користі, такі пригоди мають важливе виховне значення: учні вчаться взаємодіяти у нових умовах, піклуватися про природу й один про одного [6, с. 44]. Похід – це школа взаємодопомоги, відповідальності за товариша, турботи про слабших, розвиток витривалості, дисципліни та цілеспрямованості. Такі риси особистості стають невіддільною частиною їхнього життєвого досвіду, формуючи з них активних і свідомих громадян своєї країни.

Найкращим поєднанням активного відпочинку та пізнання рідного краю для дітей стають краєзнавчі експедиції. Вони відкривають перед школярами можливість спробувати себе в ролі дослідників, а не лише туристів. Для участі в експедиції не потрібна бездоганна фізична підготовка, однак дітям із певними захворюваннями необхідно отримати дозвіл лікаря. Експедиції відрізняються від звичайних походів більш складними завданнями та обсягом роботи, де головна роль відводиться дослідженню. Завданням шкільних експедицій є розвиток у дітей навичок наукового підходу до вивчення природи, а також залучення їх до суспільно корисної праці. Правильно організована експедиція стає не просто пригородою, а захопливою школою знань, де учні вивчають нові явища та закріплюють уже засвоєне, а головне – вчаться застосовувати це на практиці. В експедиціях найчастіше беруть участь учні 3-4 класів, а зміст завдань адаптується до їхнього рівня.

Тематика досліджень визначається інтересами учнів, їхнім бажанням і можливістю проводити невеликі, але важливі дослідження на природі. Ось деякі популярні напрями:

- дослідження і картування мінеральних джерел та корисних копалин;
- виявлення та облік місць, де ростуть лікарські рослини, гриби, ягоди;
- моніторинг забруднених ділянок чи водойм;
- оцінка стану водойм та інших екосистем.

Найбільше захоплення викликають конкретні результати роботи: відновлене джерело, захищена рослина чи створена годівничка [1, с. 122]. Свої знахідки й досягнення учні оформляють у проєктах, пов'язаних з програмою початкової школи: це можуть бути проєкти на теми «Як облаштувати джерело», «Славетні українці», «Я досліджую світ» та інші. Такі роботи стають для дітей не лише приємним підсумком експедиції, але й справжнім внеском у збереження рідного краю та його природи.

Отже, можна впевнено стверджувати, що організація ефективного навчального процесу в початковій школі неможлива без краєзнавчого компонента, який є унікальним дидактичним і мотиваційним засобом. Його

зміст залежить від особливостей кожного навчального предмета та його понятійного апарату. У більшості тем навчальних предметів доцільно використовувати різні напрями краєзнавства в поєднанні. Краєзнавчий компонент стає тією особливістю, яка дозволяє вчителю початкових класів стимулювати учнів до пізнання, залучати їх до активної дослідницької діяльності, розвивати здібності в різних напрямках.

Література:

- 1.Костриця М. Ю., Обозний В. В. Шкільна краєзнавчо-туристична робота: навч. посіб. К.: Вища школа, 1995. 223 с.
- 2.Кравець Н.В. Краєзнавча робота в контексті навчально-виховної діяльності сучасного закладу освіти: методичний посібник. Дубно, 2016. 156 с.
- 3.Кузьма-Качур М.І., Горват М.В. Основи краєзнавства: навч. посібн. Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. 256 с.
- 4.Люріна Т. І., Молодиченко В. В., Танана С. М. Організація краєзнавчої роботи в початковій школі: навч.-метод. посіб. для студ. спец. «Початкове навчання». Мелітополь: Вид-во «Мелітополь», 2006. 86 с.
- 5.Матіяш В.В. Педагогічне краєзнавство: сутність, принципи, джерела. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2012. №5. С.113-114.
- 6.Наровлянський О. Д., Наровлянська М. Д., Пустовойт В. О. Шкільний туризм. К. : Шкільний світ, 2009. 128 с.
- 7.Прус І. Т. Краєзнавча робота в школі. К.: Рад. школа, 1984. 110 с.
- 8.Рут Є. Організація туристично-краєзнавчої роботи в школі: метод. реком. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 120 с.
- 9.Сарканич К. В., Кузьма-Качур М. І. Форми краєзнавчої роботи у початковій школі. Наука майбутнього: збірник наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених / гол. ред. В. В. Гоблик. Мукачево: РВВ МДУ, 2022. Випуск 1(9). С. 137-143.
- 10.Теорія та методика організації краєзнавчо-туристичної роботи / упоряд.: Г. Щука. Запоріжжя: ЗУІ ім. Ф. Ракоці II, 2023. 140 с.